

7-103

BIEKORF

WESTVLAAMS ARCHIEF
VOOR GESCHIEDENIS, ARCHEOLOGIE
TAAL- EN VOLKSKUNDE

DRIEMAANDELIJKS
98ste JAAR 1998
AFLEVERING 1
MAART 1998

Verantw. uitg: Chr: Devyt, Molenmeers 17, 8000 Brugge

AFGIPTEKANTOOR 8000 BRUGGE 1

TWEE HANDSCHRIFTEN EX-LIBRIS
SINT-ANNA-TER-WOESTIJNE

Zijn gehele leven al heeft dom Eligius Dekkers O.S.B., abt van de Sint-Pietersabdij te Steenbrugge bij Brugge, zich ingezet voor de uitgave en ontsluiting van patristische geschriften. In 1953 verscheen het eerste deel van het *Corpus Christianorum*, waarvan hij de grondlegger is en dat intussen meer dan 300 delen telt. Steeds op zoek naar handschriften van kerkvaders, in alle mogelijke bibliotheken, ontdekte dom Eligius in 1996 in de Zentralbibliothek van Zürich een 14de-eeuwse bijbel afkomstig van de kartuizerinnen van Sint-Anna-ter-Woestijne bij Brugge (1). Wellicht iets voor *Biekerf*? vroeg hij. Inderdaad blijkt de vondst een waardevolle bijdrage tot de geschiedenis van de Brugse kloosterbibliotheek die ter gelegenheid van de tentoonstelling over *De Brugse Kartuzen van de 14de tot de 18de eeuw* in het Rijksarchief te Brugge in november-december 1996 nader werd bestudeerd. Daarnaast vonden we gegevens over een tweede handschrift ex- libris dezelfde kartuis.

Beschrijving van de 'Züricher Vulgata'

De *Biblia Vulgata* met prologen en sponsoriën in de Zentralbibliothek te Zürich is gecatalogeerd onder het boeknummer C 152 en bestaat uit een gedeelte met het Oude Testament en een gedeelte met het Nieuwe Testament. De codex is uitgevoerd in fijn handschrift met blauwe en rode Frans-gotische initialen op velijn (afm. 15,3x11,9 cm) en beslaat 384 bladzijden. De fraaie perkamenten boekband is met blindstempels versierd. De eerste folio draagt het bezitmerk van Sint-Anna-ter-Woestijne: *Liber domus monialium sancte Anne prope Brug. ordinis Carth.* Daarnaast staan op de binnenzijde van het voorplat drie andere ex-libris vermeld. Het eerste inschrift luidt: *Nicolaus Johannes A Lodensteyn, R. Anno 1620.* Als tweede staat genoteerd: *Ex empto possidet Paulus a Swanderburg, consul urbis Lugduno - batavorum A° 1647*, waarbij Swanderburg een foutieve lezing blijkt voor Swanenburgh. De bezitter die het

(1) L.C. MOLBERG, *Katalog der Hss. der Zentralbibliothek*, Zürich, 1952, p. 69-70.

boek uit de bibliotheek van Paulus van Swanenburgh heeft aangekocht, heeft zijn identiteit niet prijsgegeven. Tenslotte werd de codex verworven door een zekere Fr. Schlatter die het boek in 1710 aan de bibliotheek van Zürich schonk, zoals duidelijk in het derde ex-libris wordt meegedeeld: *Disse heilige und sehr alt gefundene Bibel verehrt nachstehender zu etwellichen angedenken auff die weitberühmte Burger Bibliothec allhier. Zürich den 10ten 8ber 1710. Fr. Schlatter.* Vanuit de kloosterlibrije kwam de bijbel dus in particulier bezit en verhuisde naar Leiden om uiteindelijk in Zwitserland in een openbare verzameling te belanden. Zowel over het boek als over zijn opeenvolgende eigenaars hebben we gepoogd iets meer te weten te komen.

Het bestaan van de *Vulgata* in Zürich is tot nog toe onbekend gebleven in de geschiedenis van de Brugse kloosterbibliotheek (2). Daar wordt gesteld dat het oudste bewaarde handschrift uit de verzameling berust te Brussel in de Koninklijke bibliotheek en gaat om een 14de-eeuwse versie van de *Summa Virtutum* van de theoloog en dominicaan Guillaume Pérault (Peraldis). De bijbel in Zürich is waarschijnlijk ouder. Misschien werd hij reeds in 1354 aangekocht, toen de bruidschat van twee ingetreden novicen aan boeken werd besteed. Anderzijds kon de codex ook aan de kartuizerinnen geschonken zijn, zoals dat in 1391 het geval was toen Margaretha van Dudzele het convent met een bijbel bedacht. In hoger vermelde studie heeft men gewezen op het belang van de librije in Sint-Anna-ter-Woestijne. Daar was in de 15de eeuw een scriptorium actief evenals een belangrijke boekbinderij, waarvan de boekbanden zich kenmerken door de versieringen met losse letterstempels. Oorlogen en godsdienststroevelen in de tweede helft van de 16de eeuw dwongen de monialen hun kartuis te verlaten en binnen de Brugse stadsmuren een onderkomen te vinden. Om de inrichting van de nieuwe behuizingen te bekostigen, werd een deel van de landerijen verkocht en werd ook de bibliotheek te gelde gemaakt. Er zijn geen aanwijzingen hoe lang de *Vulgata* vóór 1620 nog van de verzameling deel uitmaakte.

(2) L. VANDAMME, *Boeken bij de Brugse kartuizers*, in: B. ROOSE, *De Brugse kartuizen 14de-18de eeuw*, Brugge, 1996, p. 54-55.

In Leidse bibliotheken

Navraag bij het handschriftenkabinet van de Rijksuniversiteit te Leiden om informatie over Nicolaus van Lodensteyn en Paulus van Swanenburgh leverden een negatief resultaat. Een goede geest bracht ons op het spoor van de huizengeschiedenis aan het Rapenburg, de eigenste plek waar zich de Universiteitsbibliotheek bevindt. Op de site van het Museum van Oudheden aldaar, Rapenburg 28, hebben zowel leden van de familie van Lodensteyn als van Swanenburgh gewoond (3). Daar is in 1610 Erkenraed, een dochter van Claes (Nicolaus) van Lodensteyn gestorven. Het pand was enige jaren ook in het bezit van de weduwnaar van Agatha, eveneens 'Clausdochter' van Lodensteyn. Daarenboven ontdekten we dat hetzelfde huis van 1560 tot 1577 aan de Bruggeling Jacob van Meetkerke(n) toebehoorde en later aan zijn zoon Guido. Jacob was gehuwd met Josina van Steenhuysen. Hun families vervulden een belangrijke rol in Brugge. Toen Jacob tijdens het beleg van Leiden in 1574 naar zijn geboortestad was teruggekeerd, werd een inventaris gemaakt van de inboedel die in het huis was achtergebleven om geveild te worden. Daarbij wordt één boek vermeld, nl. een 'Duitse bijbel', die misschien wel met de *Vulgata* van Zürich te vereenzelvigen is.

Het boek kan natuurlijk ook via andere stadsgenoten in Leiden beland zijn. In de periode 1540-1630 zijn verscheidene Bruggelingen om politieke, economische of religieuze redenen naar het Noorden geëmigreerd. Na de inname van Brugge door Farnese in 1584 ging de ganse franstalige calvinistische gemeenschap zich in Leiden vestigen. Daaronder bevonden zich befaamde figuren als Bonaventura Vulcanius en Franciscus Gommarus die beiden aan de jonge universiteit waren verbonden. Niemand minder dan Adolf van Meetkerke heeft zich ook enige tijd aldaar opgehouden, toen hij als diplomaat in dienst was van de Staten-Generaal. Tevoren, tussen 1555 en 1576, had hij in Brugge verschillende hoge functies bekleed, o.a. als ontvanger en pensionaris van het Brugse Vrije, waardoor de kartuis van Sint-Anna

(3) *Het Rapenburg, Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. IVb, Leiden, 1989, p. 599, 623-624.

1. Biblia Vulgata, 14de eeuw, fol. 1r. (Zürich, Zentralbibliothek)

buiten Brugge binnen zijn werkgebied lag. Andere uitgeweken Bruggelingen hebben als handelaar tot de economische bloei van de Hollandse universiteitsstad bijgedragen. Zo was het pand Rapenburg 65 vóór 1652 eigendom van Charles Loten (Brugge 1574- Heemstede 1652), koopman o.a. in Oost-Indische waren en bestuurder van de West-Indische Compagnie. Aan hem droeg Joost van den Vondel het gedicht 'De Beemster' op (4). Zijn dochter Sara huwde Abraham Heidanus (Frankenthal 1597 - Leiden 1678), befaamd predikant en hoogleraar theologie (5). Het is niet onwaarschijnlijk dat hij de 'Duitse bijbel' uit het bezit van burgemeester Paulus van Swanenburgh in 1647 had verworven. Zijn zoon Karel Heidanus huwde in 1662 met Paulus' dochter Jacoba. Haar moeder kwam bij het jonge paar aan het Rapenburg 65 inwonen. In de voorvaderlijke woning had Karel Heidanus een bibliotheek bijeengebracht die na zijn dood in 1679 werd verkocht. Van zijn befaamde collectie antiquiteiten en rariteiten zijn na veel omzwervingen enkele stukken 'naar huis' aan het Rapenburg teruggekeerd en worden er thans in het Museum voor Oudheden bewaard (6).

De pedigree van de Vulgata zou dus als volgt kunnen worden samengesteld. Uit het bezit van de kartuizerinnen kan de bijbel via een lid van de familie van Meetkerke naar Leiden op het Rapenburg zijn meegenomen. Daar is het boek na 1574 verworven geweest door Nicolaus van Lodensteyn, wellicht een broer van de hogervermelde zusters Erkenraedt en Agatha, die in hetzelfde pand als Jacob van Meetkerke hebben gewoond. Vóór 1640 is de bijbel eigendom geweest van burgemeester Paulus van Swanenburgh, wiens dochter in het huwelijk trad met de zoon van de befaamde Duitse theoloog Abraham Heidanus, die onder hetzelfde dak woonde. Veel huizen aan het Rapenburg hadden buitenlandse studenten op kamers, niet in het minst calvinisten en leerlingen van Abraham Heidanus. Waarschijnlijk is de 'oude Duitse bijbel' na de dood van Karel Heidanus in 1679 als een kostbaar boek door een van hen verworven en tenslotte in Zürich terechtgekomen.

(4) *Het Rapenburg... op. cit.*, dl. VIa, Leiden, 1992, p. 283, 314-315.
 (5) *IBID.*, p. 284, 315-318.
 (6) *IBID.*, p. 284, 319-322.

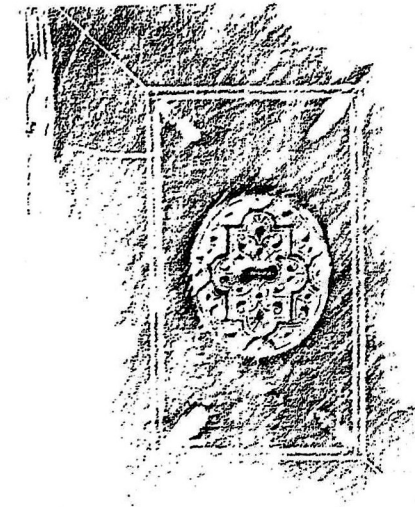
Het antifonarium van Marguerite de Bacovel

Enige jaren geleden noteerden we de veiling van een 16de-eeuws liturgisch muziekhandschrift dat meer dan honderd jaar in het bezit van de kartuizerinnen van Sint-Anna-ter-Woestijne in Brugge is geweest. Het betreft een antifonarium dat in 1539 werd geschreven en verlucht voor Marguerite de Bacovel, kartuizerin van de abdij van Mont-de-Ste.-Marie te Gosnay bij Houdain in de dekenij van Arras. Het handschrift (velijn 20,2x13,5 cm, 176 fols.) bevat ca. 150 gehistorieerde initialen, gekleurd en verguld, waarvan acht met volle randversiering. Over het ganse boek is calligrafisch penwerk verspreid met groteske gezichten van monniken, nonnen en dieren. De muziekbladen vertonen zeven notenbalken met zwarte noten op een Gregoriaanse vierlijnen-balk in rood. De schapenlederen boekband met blindstempels dateert uit de 18de eeuw. Het colofon verwijst naar de bezitster en naar de scriptor van het handschrift: '*Ce livre est a l'usage de soeur Marguerite de bacovel religieuse professe de la maison du mont ste. marie lez gosnay. Et script par frere Loys de villehecq, vicair de la[dite] maison, et p[ro]f[es] des chartreux lez al'be. 1542*'. Op het eerste blad staat een volgend bezittersmerk: 'aen de Chartreusinnen van brugge'. Op de binnenkant van het voorplat zijn in een vroeg 19de-eeuws handschrift een verkoopsprijs genoteerd en de vermelding 'provenant de Marquier'.

De relatie tussen Gosnay en Sint-Anna-ter-Woestijne ligt voor de hand. De Brugse kartuis werd in 1348 of 1349 gesticht onder de auspiciën van Gosnay, vanwaar ook de eerste nonnen in 1350 naar Brugge werden gestuurd (7). De eerste prioeres Elisabeth Braederickx was van Brugge origine. Blijkbaar is het antifonarium vanuit Gosnay in de 17de eeuw bij de kartuizerinnen in Brugge beland. Is de aanduiding '*provenant de Marquier*' misschien een verwijzing naar Catherine Marquier die van 1638 tot aan haar dood in 1657 priorin van het klooster is geweest (8)? In elk geval beleefde het convent onder haar leiding een nieuwe bloeiperiode die

(7) J. DE GRAUWE, *Chartreuse de Saint-Anne-au-Désert à Bruges*, in: *Monasticon belge*, t. III, 4de vol., Luik, 1978, p. 1269.

(8) IBID., p. 1279.

2. Wrijfprent van de (16de-eeuwse Brugse?)
boekband van de Vulgata.

onder meer werd gekenmerkt door de uitbouw van het stadsklooster en de verfraaiing van het kloosterinterieur en de kerk. Wellicht werd toen ook de boekerij verrijkt die bij de aanvang van de eeuw danig was uitgedund, zoals we reeds hebben gezien. Na de opheffing van het kartuizerinnenklooster werd in 1783 een catalogus van het boekenbezit opgesteld (9). De boeken werden in 1784, als bijna waardeeloos, per gewicht verkocht. Voorzeker kwam toen het antifonarium van Marguerite de Bacovel in privé handen, zoals het inschrift op het voorplat doet vermoeden. Het lijkt er sterk op dat het boek, zoals zoveel verluchte handschriften uit onze contreien in de 19de eeuw, aan een Engelse bibliofiel of antikwaar van de hand werd gedaan. In 1947 duikt het antifonaar weer op, wanneer de codex door Mrs. Jesse H. Metcalf aan The John Carter Brown Library in Rhode Island wordt geschonken. Op 18 mei 1981 werd het handschrift geveild bij Sotheby's in Londen en verworven door de handelaar Lathrop Harper uit New York voor 4200 £ met 10% premium bovenop (10).

Lori van Biervliet

(9) IBID., p. 1266-1267.

(10) Die gegevens danken wij hartelijk aan de heer André Himpe.